

REZYUME. Janubiy Orolbo'yi tabiiy obyektlarini kompleks o'rganish va ularning kimyoviy tarkibini aniqlashda neytron faollashuvini tahlil qilish usulidan foydalanish katta ahamiyatga ega. Janubiy Orolbo'yi ekologik obyektlarida 30-35 ga yaqin kimyoviy elementlar aniqlanib, ulardagi tabiiy muvozanat buzilganligi, tuproqning elementar tarkibi o'zgarganligi aniqlangan.

РЕЗЮМЕ. Использование метода нейтронно-активационного анализа имеет большое значение при определении их химического состава и комплексном изучении природных объектов Южного Приаралья. В экологических объектах Южного Приаралья выявлено около 30-35 химических элементов и установлено, что в них нарушено естественное равновесие и изменен элементный состав почвы.

SUMMARY. The use of the neutron activation analysis method is of great importance in determining their chemical composition and a comprehensive study of natural objects of the Southern Aral Sea region. About 30-35 chemical elements were identified in the ecological objects of the Southern Aral Sea region and it was established that the natural balance in them was disturbed and the elemental composition of the soil was changed.

LILIUM L. AYRIM NAVLARINI MANZARALILIK XUSUSIYATLARI VA XO'JALIKDAGI AHAMIYATI BO'YICHA INTRODUKSION BAHOLASH

Z.H.Nasimova – doktorant

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Tayanch so'zlar: introduksiya, baholash, duragay, flora, genofond.

Ключевые слова: интродукция, оценка, гибрид, флора, генофонд.

Key words: introduction, assessment, hybrid, flora, gene pool.

Kirish. Introduksiya - mahalliy o'simlik genofondini boyitishning eng muhim yo'llaridan biri va nazariy, turli amaliy masalalarni hal qilishga imkon beradi hamda qimmatli iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan eng yaxshi turlarni tanlashga imkon beradi. A.V.Gurskiy (1957) —Introduksiya deganda har qanday mahalliy yoki begona o'simliklarning hudud madaniyatiga kiritish deb tushunish kerak deb yozgan. Introduksiyaning asosiy poydevorni birinchi bo'lib A.Gumboldt 1805-yilda aytib o'tgan, unga ko'ra introduksiya bu o'simliklar turlarini bir geografik hududdan boshqasiga ko'chirib o'tqazishdir deb fikr bildirgan.

O'zbekistonda o'simliklar introduksiyasi va akklimatizatsiyasi sohasi bo'yicha vatanimizning yetakchi introduktor olimlari N.F.Rusanov, T.I.Slavkina, A.U.Usmanov, I.V.Belolipov, N.A.Amirxanov, I.H.Hamdov, Y.M.Murdaxayev, L.H.Yoziyev, B.Yo.To'xtayev, B.S.Islomov va boshqa ko'plab olimlar tomonidan qator o'simlik oilalari va turkumlarining vakillarini madaniylashtirishga qaratilgan muvaffaqiyatli ishlar amalga oshirildi. I.V.Belolipov (1976) O'rta Osiyo florasida uchraydigan o'simliklarning Toshkent Botanika bog'i - introduktsion sharoitida ekologik jihatdan moslashish xususiyatlarini tavsiflab berdi. Muallif ilmiy tadqiqotlarida O'rta Osiyo florasiga mansub 565 yoki Yer sharining floristik oblastlaridan 5,5 mingdan ortiq tur introduksiya qilingan o'simliklar kolleksiyasidan foydalanildi. A.A.Abdurahmonov va S.P.Valixo'jaeva (1980)lar tomonidan esa, Sharqiy Osiyo floristik oblastiga mansub bo'lgan 25 turning introduksiyasi o'rganildi. Bu tadqiqotlardan so'ng Toshkent sharoitida 500 dan ortiq turlardan iborat kolleksiya tashkil qilindi [6,7]. Respublikamiz geografik iqlim sharoitlariga mos keladigan issiqqa va sovuqqa chidamli bo'lgan hamda manzaralilik xususiyati yuqori baholanadigan, eng asosiysi yashil iqtisodiyatga foydali bo'lgan kishilarning sog'ligiga zarar yetkazmaydigan

o'simliklarni introduksiya qilish va ko'paytirish hozirgi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Ana shunday o'simliklardan biri bu loladoshlar *Liliacea* oilasiga mansub bo'lgan ko'p yillik piyozli efir moyli o'simlik liliya (*Lilium* L.) hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Liliyalarning davlat navini baholash tizimini [1,2] va V.N.Bilovning [3, 4] Liliyalarning davlat navini baholash tizimini va V.N. Bilovning manzarali o'simliklarning qiyosiy navlarini baholash bo'yicha ishini asos qilib 150 ballik shkala ishlab chiqildi va ulardan foydalanishga qarab navlarning 2 xil guruhdagi xususiyatlari keng qamrovli baholandi. Keng qamrovli baholash manzaralilik va iqtisodiy-biologik xususiyatlarini baholashni kombinatsiyasi bilan aniqlandi. Navlarning manzaralilik xususiyatlari 100 ballik ko'kalamzorlashtirishdagi xususiyatlari 50 ballik shkala bo'yich baholandi.(1-rasm).

Tadqiqot metodologiyasi. Bizning tadqiqot ishimiz bir qismi *Lilium* L ayrim turlari va navlarini Samarqand viloyati sharoitida ko'paytirish va biologik va xo'jalikdagi ahamiyatini baholashni o'rganish va yuqori baholangan liliya navlarini ekish uchun tavsiya etish hisoblanadi. Liliyalarni baholashdan asosiy maqsad bu obodonlashtirishda foydalanish va ochiq maydon sharoitida yetishtirish uchun shuningdek, yopiq maydon sharoitida mavsumdan tashqari ekish hisoblanadi. Navlarning manzaralilik va iqtisodiy-biologik xususiyatlarini to'liq aks ettiradi, ulardan foydalanishni hisobga olib, zamonaviy ishlab chiqarish talablariga javob beradigan eng yaxshi istiqbolli navlarni tanlashni ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotimiz obyekti 3 bo'limga mansub o'simlik guruhlar

- 1) Osiyo duragaylari (*Asiatic Hybrids*)
- 2) OT (*Oriental* va *Trumpets*)
- 3) Sharq duragaylari- (*Oriental*)

1-jadval

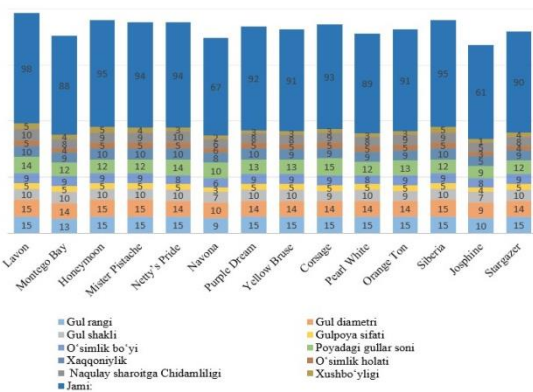
№	Navlar	Bo'lim nomi	O'simlik bo'yi sm	Gul diametri sm	Vegetatsiya davri Kun
1	<i>Lavon</i>	OT	80-120	20-25	95-135
2	<i>Montego Bay</i>	OT	100-150	20-30	90-125
3	<i>Honeymoon</i>	OT	90-120	25-35	80-115
4	<i>Mister Pistache</i>	OT	70-120	23-25	90-110
5	<i>Netty's Pride</i>	Asiatic Hybrids	20-70	12-13	95-135
6	<i>Navona</i>	Asiatic Hybrids	60-80	13-15	65-100
7	<i>Purple Dream</i>	Asiatic Hybrids	40-70	11-13	90-120
8	<i>Yellow Bruse</i>	Asiatic Hybrids	90-120	14-16	80-115
9	<i>Corsage</i>	Asiatic Hybrids	70-80	8-11	100-135
10	<i>Pearl White</i>	Asiatic Hybrids	80-100	13-15	90-110
11	<i>Orange Ton</i>	Asiatic Hybrids	100-120	11-13	90-125
12	<i>Siberia</i>	Oriental	90-150	20-25	90-120
13	<i>Josphine</i>	Oriental	90-120	15-20	60-100
14	<i>Starqazer</i>	Oriental	90-120	20-25	80-110

1-rasm. Mister pistache, Pearl White, Stargazer, Netty's Pride

3 ta bo'lim duragaylardir qiyosiy baholash natijalari keltirilgan. Samarqand viloyatining tabiiy-iqlim sharoitlariga eng moslashganlarini aniqlash va naslchilik uchun qimmatli xususiyatlar manbalarini aniqlash maqsadida Osiyo duragaylari. bo'limi vakillari sovuqqa va issiqqa chidamliligi gullash vaqtida deyarli qanday farq yo'q edi. Osiyo duragaylarini qishga va yozga chidamliligi yuqori. Oriental va OT duragaylari bo'limlari orasidagi farqlar deyarli yo'q, bir biriga o'xshaydi va ko'proq morfologik xususiyatlariga ko'ra ekanligi aniqlandi. (2.rasm).

MANZARALILIK XUSUSIYATINI BAHOLASH BALLARI

2-rasm. Manzaralilik balli bo'yicha navlarni introduksion baholash

Osiyo duragay bo'limdagi ayrim navlarda manzaralilik xususiyati biroz pastroq edi, chunki havo harorati bo'lgan

Adabiyotlar

1. Баранова М.В. Сортооценка по декоративным признакам некоторых Ла – гибридов лилии, выращенных на субстратах различного состава. // Фундаментальные исследования. 2012. №4. -С.177-179.
2. Былов В.Н. Основы сортоизучения и сортооценки декоративных растений при интродукции // Бюл. Гл. ботан. сада. 1971. - Вып. 81. - С. 69-77.
3. Былов В.Н. Основы сравнительной сортооценки декоративных растений // Интродукция и акклиматизация цветочно-декоративных растений. -М.: «Наука», 1978. -С. 7-31.
4. Пугачева А.Ю. Сортооценка гибридных лилий. Промышленная ботаника 2006. –С.133-135.
5. Киреева М.Ф. Лилии. - М.: ЗАО «Фитон+», 2001. –С. 160, ил.;
6. Islomov B.S., Hasanov M.A. O'simliklar introduksiyasi. Darslik. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
7. Nasimova Z., Mukumov I.O., Tashpulatov Y.Sh. Anti-Ecology of the "Lavon" Lily Variety in Different Growing Conditions of the Samarkand Region, Uzbekistan // American Journal of Plant Sciences, 2023, 14, 968-975.

REZYUME. Liliyalarni baholashdan asosiy maqsad bu obodonlashtirishda foydalanish va ochiq maydon sharoitida yetishtirish uchun shuningdek, yopiq maydon sharoitida mavsumdan tashqari ekish hisoblanadi. Navlarning manzaralilik va iqtisodiy-biologik xususiyatlarini to'liq aks ettiradi, ularidan foydalanishni hisobga olib, zamonaviy ishlab chiqarish talablariga javob beradigan eng yaxshi istiqbolli navlarni tanlashni ta'minlaydi.

РЕЗЮМЕ. Основная цель оценки лилий – использование в озеленении и выращивание в уличных условиях, а также внесезонные посадки в комнатных условиях. Он в полной мере отражает декоративные и хозяйственно-биологические характеристики сортов, с учетом их использования обеспечивает отбор лучших перспективных сортов, отвечающих требованиям современного производства.

SUMMARY. The main purpose of evaluating lilies is to use them in landscaping and grow them outdoors, as well as off-season plantings indoors. It fully reflects the decorative, economic and biological characteristics of varieties, taking into account their use, ensures the selection of the best promising varieties that meet the requirements of modern production.

quruq yillarda Navona va Pearl White navlarining gullari deformatsiyalangan va kamroq g'unchalar hosil qilgan. Osiyo duragaylari vakillari gullari deyarli hidsiz. Navona va Josphine navlarining iqtisodiy va biologik xususiyatlarini baholash gullash va ko'payishning past mahsuldorligi tufayli mahalliy navlarga nisbatan o'rtacha 20-25 ballgacha past. 100 balli shkala bo'yicha 90-70 ballgacha bo'lgan navlar o'rtacha xo'jalik ahamiyatga ega bo'lgan yaxshi navlar deb topildi. Montego Bay va Pearl White.70-60 ballgacha bo'lgan Navona va Josphine esa manzaralilik xususiyati past deb topildi. Bunga sabab, qisqaroq gullash davri, gullashda kamroq g'unchalar soni va bir vaqtning o'zida ochilgan gullar sonining kamligi bilan bog'liq. Ushbu ko'rsatkichlarning kamayishi sabab bo'lishi mumkin. Keng qamrovli baholash natijasida ochiq maydonda uchun o'sadigan hududning yashil maydonlar qurishda va turli xildagi landschaft dizaynlar foydalanish uchun tavsiya etilgan navlar: Lavon, Honeymoon, Mister pistache, Stargazer, Netty's Pride, Stargazer, Yellow Bruse, Seberia, Orange Ton (3-rasm).

XO'JALIKDAGI AHAMIYATINI BAHOLASH BALLARI

3-rasm. Liliya navlarini xo'jalikdagi ahamiyati bo'yicha introduksion baholash

Xulosa. Manzaralilik belgilari bo'yicha kamida 90 ball, ko'kalamzorlashtirish bo'yicha kamida 40 ball to'plagan navlar eng yaxshi deb topildi. Bunda bu manzaralilik va ko'kalamzorlashtirish xususiyatlariga 130-145 ballgacha baholangan navlar Lavon, Montego Bay, Honeymoon, Mister Pistache, Netty's Pride, Purple Drem, Yellow Bruse, Corsage, Pearl White, Orange Ton, Seberia, Stargazer eng yaxshi istiqbolli navlar deb topildi. Zamonaviy ishlab chiqarish talablariga to'liq javob bera oladigan navlar deb baholandi.

106 – 98 ballgacha baholangan Navona va Josphine navlari esa manzaralilik ko'rsatgichi past bo'lgan navlar deb topildi. Zamonaviy ishlab chiqarish talablariga to'liq javob bermaydi.